

A bártfai énekeskönyv kapcsolata Beythe és Bornemisza énekeskönyveivel

A bártfai 1593-as énekeskönyv és Beythe István 1590 körüli énekeskönyvének rokonságával leg-részletesebben Kelecsényi Ákos foglalkozott.¹ Beythe énekeskönyve a halotti énekekkel kezdődik. Kelecsényi megállapította, hogy a halotti énekek sorrendjének tekintetében Beythe gyűjteménye a bártfai énekeskönyvhöz áll a legközelebb, szövegváltozatok, helyesírás szempontjából pedig a debreceni 1590-es és szintén a bártfai gyűjteménnyel mutat rokonságot, habár közöttük a kapcsolat nem közvetlen: Beythe kéziratosa énekeskönyv(ek)re és / vagy saját gyűjtésére támaszkodott. A mű eleje csonka, hiányzik a teljes A ív, 16 kikalakú lap. Az első fennmaradt 3 ének, mint erre Kelecsényi rámutatott, ugyanebben a sorrendben megtalálható Bornemisznál és a bártfai énekeskönyvben is. Kelecsényi azonban elmulasztotta megállapítani, hogy a nyilvánvalóan közös csoporthoz tartozó három énekeskönyv közül a két épségben ránk maradt gyűjtemény e 3 ének előtt, egymással megegyezve, ugyanazt az 5 szöveget közli, tehát nyilvánvaló, hogy Beythe énekeskönyvének hiányzó elején is ez az 5 ének állott. Az ívszámzásból vélhetőleg épp ennyi éneknek a hiányát tételezhetjük fel. A nyolc ének sorrendje a három énekeskönyvben:

Bornemisza énekeskönyve

A mi életünknek közepette – 159b
Tudjuk, Uram Isten – 159b
Emlékezzünk mi keresztyén népek – 160a

Adj üdvösséges kimúlást – 161a
Jer, temessük el a testet – 161b
Az Istennek jóvoltáról – 162a
Megszabadultam már én – 163a
Ember emlékezzél a szomorú – 163b

Bártfai énekeskönyv

Tudjuk, Uram Isten – 397
A mi életünknek közepette – 398
Emlékezzünk mi keresztyén népek – 398

Adj üdvösséges kimúlást – 400
Jer, temessük el a testet – 401
Az Istennek jóvoltáról – 402
Megszabadultam már én – 404
Ember emlékezzél a szomorú – 404

Beythe énekeskönyve

Az Istennek jóvoltáról – 9a
Megszabadultam már én – 11a
Ember emlékezzél a szomorú – 12a

Hogy a Beythe-féle énekeskönyv-részlet anyagából Bornemisza miért csak az első 8 szöveget közli – nem úgy mint a Beythe-félével lényegében megegyező bártfai gyűjtemény –, azt az magyarázza, hogy Bornemisza temetési énekcsoportja szándékoltan rövid. A textológiai összehasonlítás is mindenesetre azt mutatja, hogy kéziratok áramlását kell feltételeznünk, ugyanis a temetési énekek tekintetében egy csoporthoz tartozó három énekeskönyv szövegei közvetlenül nem vezethetők le egymásból.² Egyébként az 1560-as Huszár Gál-féle énekeskönyvben az első kettő kivételével valamennyi ének, az 1574-es Huszár Gál-félében, melynek a vége hiányos, az első hat ének, az 1590-es debreceni kiadványban pedig az utolsó öt ének sorrendje egyezik meg a fenti énekeskönyvekével.

A kéziratosa források kikövetkeztetése nyomán nemcsak ezen a ponton kell módosítanunk Schulek Tibor sztemmáját, melyet ő a váradai énekeskönyv faksimile kiadásához mellékelte.³ A bártfai énekeskönyvről, mint viszonylag kései kiadványról, joggal tételezhetnénk fel, hogy főként nem kéziratosa for-

¹ KELECSÉNYI Ákos, *Beythe István énekeskönyve*, in: *Az OSzK Évkönyve*, 1965–1966, Bp. 1967. 149–157.

² Kelecsényi textológiai módszereket is alkalmazott a Beythe-féle és a bártfai énekeskönyv kapcsolatának meghatározásához, de eredményei itt sem teljes értékűek. (Csak a mai olvasó szemével nézve tűnhet sajtóhibának az, ha valaki a XVI. században a „zár” ige szókezdő z-jét sz-szel írta.)

³ SCHULEK Tibor, *A keresztyéni gyülekezetben való isteni dicséretetek. Várad, 1566* [Kísérő tanulmány], Bp. 1975. 31.

rásokat, hanem már elsősorban a korábbi nyomtatott énekeskönyvek anyagát használta fel. Ez a feltevés mégsem látszik igazolhatónak.

Csomasz Tóth Kálmán⁴ az énekeskönyv következő jellegzetességeit emeli ki: a gyűjtemény szerkesztője az énekeket az egyházi év szerint rendezte, de világos és következetes elrendezésről nem beszélhetünk, mivel alkalmi énekeket, psalmusokat elegyített az ünnepek közé. Itt jelentek meg először nagyobb számban himnuszok a gyülekezeti énekek között. Az ún. debreceni énekeskönyveket nem követi, s nem tartalmi vagy beosztásbeli, hanem csak eszmei rokonságot mutat a Huszár Gál 1574-es és némiképpen a Bornemisza-féle énekeskönyvvel. Ezek a megállapítások azonban csak részben igazak.

Az énekeskönyv szerkezetileg következetesen ragaszkodik az egyházi év ünnepeihez, amelynek első fele Jézus életének eseményeihez kapcsolódik, második része pedig az ún. ünneptelen félév, mely a bártfai énekeskönyvben a *Következnek közönséges dicsőretek, szent Haromság napiatul foguan es Eztendőtul foguan egez Aduentus vasarnapig* címmel szerepel. A XVI. századi énekeskönyvek ünnepi utalásait áttekintve, ez a gyűjtemény tartalmazza az ünnepek leggazdagabb, legrészletesebb felsorolását. A vízkereszt és a vízkereszt utáni énekek között elhelyezkedő házaseénekek csoportja csak látszólag problematikus. Bizonyára felfoghatjuk ezt a vízkereszt utáni 2. vasárnap tartott kánai menyegző ünnepéhez kapcsolódó énekeknek is. Ebben a világos elrendezésben többnyire egy csoportban helyezkednek el a káté-énekek és a psalmusok, mint ahogy Borsa Gedeon a Huszár Gál 1560-as énekeskönyvével foglalkozó cikkében már kimutatta: „Az 1593. évi bártfai kötet valamennyi énekét ahhoz az alkalomhoz csoportosította, amikor azt megszólaltatták, így külön zsoldár-csoport nincs is.”⁵ A gyűjtemény ugyan nem liturgikus, de határozottan szembefordul a helvét irányzatú énekeskönyvek dogmává merevedő liturgia-ellenességével is, tehát liberális gyűjteménynek mondható.⁶ Ezt a nézetet igazolja a szerkesztő válogató tevékenységének elemzése. Tudjuk, hogy a korábbiakhoz képest nagyszámú énekel bővült ez a gyűjtemény, mintegy 45 énekkel. Ezeknek az énekeknek mintegy 26%-ában megtaláljuk a szerző nevét is. Nemcsak azt bizonyítja ez a – jobb híján nevezzük így – fogékonyság az egyénibb vallásosságú líra iránt, hogy a szerkesztőtől távol állt Újfalvi kérlelhetetlensége, hanem azt is, hogy az új énekek nagy részét kéziratokból vette át a szerkesztő. Legjellemzőbb példa erre, hogy Bornemisza Péter *Panaszolkodunk most országunknak ily nagy pusztaságnak kezdetű*, Szent János látásáról szóló verses bibliai históriáját, mely külön kiadványként jelent meg,⁷ egyedül a bártfai énekeskönyv közli újra, feltüntetve a szerző nevét is.⁸

Egyáltalán, minden jel arra vall – mint már többen észrevették –, hogy az ismeretlen bártfai szerkesztőnek a szerkesztési elveiben egyik legközelebbi eszmerokona a detrekői énekeskönyvet kiadó Bornemisza. Közvetlen kapcsolatot nem tételezhetünk fel az 1582-es Bornemisza-féle énekeskönyv⁹ és a bártfai gyűjtemény között, ám ha Bornemisza csupán tervezett énekeskönyvével vetnénk egybe, a helyzet gyökeresen megváltoznék. A Bornemisza-féle énekeskönyv III. részének külön bevezetőjében arról olvashatunk, hogy a szerkesztő szeretett volna több bibliai éneket is kinyomatni, s ha módja lesz rá, egy új kiadást is közzétesz majd. Kovács Sándor Iván helyesen úgy értelmezi ezt a nyilatkozatot, mint egy új énekeskönyv tervét.¹⁰ Ugyancsak ő foglalkozott a későbbi *Foliopostilla*¹¹ és az énekeskönyv közötti kapcsolattal. Tudomásom szerint az eddigi kutatás figyelmen kívül hagyta a *Foliopostilla* és a bártfai énekeskönyv közötti kapcsolatot. A bártfai énekeskönyv rövid előszavát ugyanis *maga Bornemisza írta*. A szöveg előzőleg a *Foliopostilla* 102. lapján jelent meg, *Éneklésről* címmel. A víz-

⁴ RMDT, I. 84; ezt követi az RMNy 713. sz. ismertető szövege is.

⁵ BORSA Gedeon, *Huszár Gál 1560. évi énekeskönyve*, in: *ItK* 1976. 376.

⁶ Huszár Gál gyűjteményei után a XVI. században a bártfai énekeskönyv tartalmazza a legtöbb himnust. A XVI. században fennmaradó himnuszok 47%-a megvan a bártfai gyűjteményben, sőt 5 himnusz csak ebben az énekeskönyvben maradt fenn.

⁷ RMNy 295. sz.

⁸ RMNy 713. sz., 340.

⁹ RMNy 513. sz.

¹⁰ KOVÁCS Sándor Iván, *Bornemisza Péter: Énekek három rendbe. Detrekő, 1582* [Kísérő tanulmány], Bp. 1964. 19.

¹¹ RMNy, 541. sz.

kereszt utáni 4. vasárnapra szóló prédikáció elején a szokásos rövid útmutatás helyett, mely az éneklésre vonatkozik, énekek hosszú felsorolását és osztályozását kapjuk. Az énekek tartalmi felosztása (közönséges háborúság, az ördög, a bűn, a világ, a halál háborgatása idején énekelt énekek) megegyezik a prédikáció textusául megadott Máté evangéliuma 8. részében foglalt témával: Jézus lecsendesíti a háborgó tengert. Bornemisza 54 éneket sorol fel itt. Az énekek felsorolásának átvételekor a bártfai szerkesztő 10 éneket kihagyott, habár e 10 kihagyott énekből 4 megvan a bártfai kötetben is.¹² 3 olyan éneket is felsorolt¹³ ellenben, amely nem található meg a bártfai gyűjteményben.¹⁴ Apró változtatást Bornemisza szövegén is végzett: a bártfai énekeskönyv feltünteti az idézett pontos bibliai helyeket is. Tehát a Bornemisza-féle és a bártfai énekeskönyv között nemcsak eszmei, hanem szorosabb kapcsolatot kell feltételeznünk, csakhogy nem az 1582-es detrekeői, hanem egy esetleges későbbi, szintén Bornemisza-féle kiadvány-terv és a bártfai énekeskönyv között. Az persze csak feltevés, hogy a bártfai szerkesztő ismerte volna Bornemisza későbbi énekgyűjteményének, ha volt ilyen, a kéziratát. Mindenesetre úgy látszik, az előszót író bártfai szerkesztő egy nem egészen pontos kézíratos forrásból, nem pedig a *Foliospostilla* nyomtatott kiadásából ollózott. Aligha magyarázható másként, hogy Bornemisza felsorolásából miért hagyott ki 4 olyan éneket is, amely egyébként megvan gyűjteményében. Inkább az a valószínű, hogy egy, már ezzel a Bornemisza előszóval ellátott, kézíratos gyűjtemény került a kezébe.

H. Hübér Gabriella

Csiky Gergely Spartacusának három változata

Az aradi Megyei Könyvtárban a megye szülöttének, Csiky Gergelynek számos értékes kéziratát őrzik. Ezek egy részét Csiky Ödön, az író fia, más részét Csiky Károly, az író testvéröccse, valamint az aradi színház ajándékozta a megyei könyvtárnak.

Csiky Gergely néhány ismert színdarabjának eredeti példánya mellett, fellelhető itt többek között a *Thalia megváltása* és *A színésznő* című prólogusoknak, több tanulmányának (köztük a *Hamlet*-hez írt előszavának, valamint az író *Plautus nőalakjai* című akadémiai székfoglalójának) a kézírata.

Itt leltem meg egy kevésbé ismert írásának, a *Spartacus* című ötfelvonásos, verses történelmi tragédiának eredeti kéziratát is két változatban. Ezek mindegyike lényeges eltéréseket tartalmaz az 1886-ban, a budapesti Nemzeti Színházban bemutatott, illetve ugyanebben az évben az Athenaeum kiadásában nyomtatásban megjelent végleges szövegtől. Az egyikből – nyilvánvalóan az első változathoz – arra lehet következtetni, hogy Csiky ezt a tragédiát nem 1885-ben írta, mint ahogy azt irodalomtörténetünk nyilván tartja, hanem 1875-ben. Külön érdekességet kölcsönöz a két kézírásos változatnak, hogy összevetésük egymással, illetve a nyomtatott szöveggel, betekintést enged Csiky Gergely írói műhelyébe, drámai felfogásának, technikájának alakulásába, lehetővé teszi a mű genézisének követését.

Csiky Gergely erőssége köztudomás szerint a kora valóságába gyökerezett társadalmi színmű, illetve szatirikus vígjáték volt. Történelmi tárgyú színdarabjai kétségtelenül kevésbé jelentősek, mint társadalmi drámái.

Mindössze egyetlen olyan történelmi tragédiát írt, amelynek hőse valóban élt történelmi személyiség. Nem tekinthető mellékkörülménynek, hogy a történelmi hős, akit Csiky tragédiájának központjába állít, nem más, mint Spartacus, az ókor nagy lázadója.

Érdekes megemlíteni, hogy körülbelül ugyanabban az időszakban egy olasz író is gondolt Spartacus tragikus történetének irodalmi feldolgozására: 1874-ben jelent meg Raffaello Giovagnoli *Spartacus* című történelmi regénye. Tudott-e erről Csiky, a kezébe került-e a regény? Ennek kiderítése a lehetetlenséggel határos. Viszont tény, hogy világirodalmi viszonylatban Csiky Gergely az elsők közé tartozik, akik ezt a témát feldolgozták.

¹² Sok jótéteményen nagyon csodálkozván, Úristen, kérünk a te szent nevedért, Szabadíts meg és tarts meg Uram Isten, Siess nagy Úristen én segítségemre.

¹³ *Buzgó szívből te fiaid, kegyes Atyánk könyörgünk, Kegyelmes Úristen, tehozzád folyamodunk, Mennynek s földnek kegyes Istene.*

¹⁴ Erre már az RMNy ismertető szövege is felfigyelt.